

Šo'a v Slovenskom štáte očami evanjelickej cirkvi augsburského vyznania

Boris Kořínek

SHO'AH IN THE SLOVAK STATE THROUGH THE EYES OF THE EVANGELICAL CHURCH OF THE AUGSBURG CONFESSION

This study examines the changing attitudes of the representatives of the Slovak Evangelical Church of the Augsburg Confession towards the anti-Jewish measures implemented in the Slovak State during the period 1939–1945. Among other things, it familiarises the reader with the organisation of the church, the assistance it provided to some of the persecuted Jews, and the conditions under which Jews were accepted into the church. To a lesser extent, it also addresses the way in which Jews who had been baptised by evangelical pastors were perceived in the Slovak State and the extent to which their baptism protected them from further persecution.

KEYWORDS:

Slovak State; Holocaust; Sho'ah; Slovak Jews; Evangelical Church of the Augsburg Confession; conversion; baptism; anti-Jewish legislation; anti-Semitism; Righteous Among the Nations

O Slovenskom štáte a vyvraždení jeho židovských obyvateľov už bolo napísaných mnoho publikácií. Mnohé sa venujú šo'a¹ ako celku, niektorí historici si však vyberajú aj konkrétnu, časovo alebo tematicky ohraničenú oblasť. Oblúbenou kapitolou býva vzťah Židov² s nežidovskou väčšinou. V prípade Slovenského štátu do tohto vzťahu nevyhnutne vstupuje náboženská otázka. Išlo o štát oficiálne založený na kresťanských (resp. katolíckych) princípoch, pričom jeho prezident Jozef Tiso bol sám rímskokatolícky kňaz a väčšina obyvateľov sa hlásila k tomuto vierovyznaniu. Pre slovenských historikov je preto zaujímavé skúmať, aký postoj zaujala rímskokatolícka cirkev k prenasledovaniu slovenských Židov. Nebola však jedinou kresťanskou cirkvou, ktorá bola nútená riešiť túto dilemu.

Táto štúdia sa zameriava na druhú najpočetnejšiu, avšak menej preskúmanú evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (ďalej ECAV). Zamýšľa sa na tým, ako duchovní predstavitelia tejto cirkvi reagovali na perzekúciu slovenských Židov v období Slovenského štátu (1939–1945) a ako sa ich postoj počas neho vyvíjal. Štúdia vznikla ako reakcia na už existujúce štúdie na túto tému, konkrétne od historičky Daniela Baranovej³

-
- 1 Šo'a je hebrejský termín pre holokaust. Znamená zničenie, záhubu. Niektorí preživší a historici preferujú toto označenie pred slovom holokaust (gréč. náboženská zápalná obeť) z rešpektu k obetiam.
 - 2 Pre zjednodušenie a ucelenosť budem v štúdií písať slovo „Žid“ s veľkým začiatočným písmenom. Túto formu taktiež považujem za vhodnejšiu v prácach venovaných šo'a.
 - 3 Daniela BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938–1945*, in: Monika Vrzgulová — Daniela Richterová (edd.), *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti*. Zborník príspevkov z konferencie, Bratislava 2008, s. 15–34.

a zborového farára Daniela Porubána.⁴ Ich znalosť evanjelického prostredia je výhodou, zároveň však majú tendenciu opisovať ECAV primárne ako záchrancu slovenských Židov. Takýto prístup považujem za zjednodušujúci, lebo sa netýka všetkých duchovných. Kriticky sa k tejto téme vyjadruje len historička Milena Sokolová, jej štúdiá však končí rokom 1943.⁵

Na začiatku výskumu stála otázka, či v Slovenskom štáte existoval oficiálny postoj ECAV k prenasledovaniu Židov a ak áno, bol voči Židom priaznivý alebo nie? Ako sa vyvíjal v období po roku 1943, ktoré chýba v existujúcich štúdiách? Aké boli podmienky prijímania inovercov, dodržiavali ich farári a čo znamenali v praxi pre Židov túžiacich po záchrane krstom? Cieľom štúdie je nájsť odpovede na tieto otázky a zanalyzovať vývoj vzťahu ECAV a slovenských Židov počas druhej svetovej vojny.

Základ štúdie tvoria archívne pramene uložené v archívoch pamätníka šo'a Jad Vašem v Jeruzaleme. Ide prevažne o oficiálne dokumenty a inštrukcie vydané biskupskými úradmi pre zbory k perzekúcii slovenských Židov. Sú súčasťou rozsiahleho fondu M.48 Archives in Slovakia, ktorý obsahuje tisíce zdigitalizovaných kópií dokumentov z rôznych slovenských archívov. Nie je tematicky ani chronologicky vymedzený, a tak sa len časť jeho dokumentov týka ECAV a konverzií Židov. Ústredný archív ECAV na Slovensku, kde sa nachádzajú originály, nereagoval na žiadosť o ich sprístupnenie, a tak boli v tejto štúdii použité kópie z Jad Vašem. Použitú sekundárnu literatúru je možné rozdeliť na publikácie zamerané na šo'a v Slovenskom štáte a na dejiny slovenskej ECAV. Konkrétne tituly sú uvedené v štúdii. Využitie boli prevažne monografie a štúdie od slovenských historikov, existujú však aj zahraničné publikácie, ktoré sa venujú cirkvám vrátane ECAV v Slovenskom štáte⁶ či problematike židovských konvertitov všeobecne.⁷

ORGANIZÁCIA ECAV NA SLOVENSKU

Slovenská ECAV sa sformovala po rozpade Rakúska-Uhorska, kedy sa biskupské úrady pôvodnej uhorskej cirkvi ocitli na území susedného Maďarska.⁸ Hoci českí evanjelici rôznych denominácií sa už v roku 1918 zjednotili do Českobratské cirkvi evanjelické, Slováci ostali rozdelení na ECAV (luteráni) a reformovanú cirkev

4 Roman PORUBÁN, *Evanjelická cirkev a otázka židovstva*, in: Nora Baráthová (ed.), *Žili medzi nami. Zborník referátov z 1.–2. seminárov Dní židovskej kultúry v Kežmarku 2002–2003*, Kežmarok 2003, s. 38–59.

5 Milena SOKOLOVÁ, *Postoj evanjelickej a. v. cirkvi k riešeniu židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1938–1945*, in: Eduard Nižňanský (ed.), *Z dejín holokaustu a jeho popierania*, Bratislava 2007, s. 131–144.

6 John S. CONWAY, *The Churches, the Slovak State and the Jews 1939–1945*, in: *The Slavonic and East European Review* 52, 1974, č. 126, s. 85–112.

7 Raul HILBERG, *Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933–1945*, Praha 2002, s. 141–147.

8 Andrej ŽITŇAN, *Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku v rokoch 1918–1938*, *Historické rozhľady* 3, 2006, s. 141–167, tu s. 142–144.

(kalvíni).⁹ Vo svojej štúdií sa venujem výlučne luteránom. Ich duchovní a laici v roku 1921 vytvorili s podporou československej vlády základnú organizačnú štruktúru novej cirkvi, ktorá na Slovensku funguje dodnes.¹⁰ Do slovenskej ECAV museli vstúpiť aj nemeckí a maďarskí evanjelici, hoci požadovali vytvorenie národnostných cirkví.¹¹

ECAV je na rozdiel od rímskokatolíckej cirkvi organizovaná teritoriálne. Nemá teda medzinárodnú autoritu ako pápeža, ale každá cirkev si sama rieši svoje vnútorné záležitosti v rámci hraníc svojho štátu a bez zásahov zo zahraničia. Popri tom musí brať do úvahy aktuálnu politickú a spoločenskú situáciu v danej krajine a prispôbiť sa jej. Lojálny prístup voči štátnej moci jej zabezpečuje autonómiu v cirkevných záležitostiach.¹²

Slovenskú ECAV dodnes tvoria štyri organizačné, resp. územnosprávne jednotky: cirkevný zbor, seniorát, dištrikt a cirkev.¹³ Základnou jednotkou je cirkevný zbor, teda náboženská komunita v jednom meste či vo väčšej oblasti. Svojim členom poskytuje náboženské aktivity ako bohoslužby, sviatosti či vzdelávanie. Na čele každého zboru stojí členmi zvolený farár.¹⁴ Niekoľko zborov v jednom regióne tvorí seniorát.¹⁵

Senioráty sa spájajú do rozľahlejších dištriktov. Slovensko je rozdelené na dva, západný so sídlom vo Zvolene a východný so sídlom v Prešove. Na čele každého stojí dištriktuálny biskup, ktorý oficiálne zastupuje svoj dištrikt. Dozerá na činnosť farárov, ktorí sa naňho môžu obrátiť s otázkami.¹⁶ Oficiálnou hlavou slovenskej ECAV je zbormi volený generálny biskup. Do roku 1951 túto funkciu zastupoval starší dištriktuálny biskup.¹⁷

Za Slovenského štátu preto na čele ECAV stáli len dvaja biskupi. Vladimír P. Čobrda (1880–1969) bol v roku 1931 zvolený za biskupa východného dištriktu a od roku 1933 zastával aj pozíciu generálneho biskupa.¹⁸ Samuel Š. Osuský (1880–1975) v rovnakom roku stal do čela západného dištriktu, vtedy so sídlom v Bratislave.¹⁹

Podľa sčítania obyvateľov z roku 1930, posledného pred rozpadom republiky, žilo na území Slovenska 3 329 793 obyvateľov. Najviac Slovákov (71,61 %) sa prihlásilo k rímskokatolíckej cirkvi. Druhú najpočetnejšiu skupinu (16,69 %) tvorili evanjelické cirkvi, ktorých veriaci však boli sčítaní spoločne, bez ohľadu na denomináciu. Na porovnanie, k izraelitskému vyznaniu sa prihlásilo len 4,11 % obyvateľov.²⁰

9 Josef BARTOŠ — Miloš TRAPL, *Československo 1918–1938*, Olomouc 2001, s. 83–84.

10 *Pohľad na synodu v Trenčianskych Tepliciach r. 1921*, [online], in: https://www.ecav.sk/files/user/prednaska_sismis.pdf [cit. 4. 7. 2021].

11 Dagmar KUSENDOVÁ, *Historický atlas evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku*, Liptovský Mikuláš 2011, s. 89.

12 A. ŽITŇAN, *Evanjelická cirkev*, s. 141–142.

13 Borislav PETRÍK — Peter RYBÁR, *Evanjelická encyklopédia Slovenska*, Bratislava 2001, s. 62.

14 A. ŽITŇAN, *Evanjelická cirkev*, s. 142.

15 B. PETRÍK — P. RYBÁR, *Evanjelická encyklopédia*, s. 317.

16 *Ibidem*, s. 81–82.

17 *Ibidem*, s. 118–119.

18 Pavel UHORSKAI — Eva TKÁČIKOVÁ, *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry I. A–L*, Liptovský Mikuláš 1997, s. 59.

19 *Eosdem*, *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry II. M–Z*, Liptovský Mikuláš 1997, s. 46–47.

20 Vladimír SRB, *Obyvateľstvo Slovenska 1918–1938*, Bratislava 2002, s. 11–12.

Vzťahy medzi cirkvami v ČSR upravoval tzv. medzikonfesný zákon č. 96/1925 Sb. z. a n., ktorý platil až do roku 1949. Počas vojnového obdobia ho bez úprav prebral aj samostatný Slovenský štát. Zákon riešil všeobecné náboženské otázky, napr. vyznanie jednotlivcov, náboženské úkony či sviatky.²¹

Pre tému štúdie sú dôležité paragrafy 4 až 6 tohto zákona, ktoré sa venujú procesu zmeny vierovyznania. Každý občan starší 16 rokov mal právo slobodne rozhodnúť o svojom vyznaní, vrátane možnosti ostať bez neho. V prípade maloletých (do 16 rokov) rozhodovali ich rodičia či poručníci.²² Podmienky prijímania nových členov si určovala každá cirkev sama. Podľa zákona bol občan povinný ohlásiť vystúpenie z pôvodnej cirkvi na svojom okresnom úrade. Tým dňom oficiálne prestal byť jej členom a úrad mu do mesiaca musel vydať výmer o vybavení žiadosti a informovať predstavitela opustenej cirkvi. Ohlasovacia povinnosť sa však už netýkala vstupu do novej cirkvi.²³

Bez ohlásenia vystúpenia občanovi hrozilo, že hoci podstúpil oficiálnu konverziu, úradne bol stále vedený ako člen svojej pôvodnej cirkvi. Do tejto situácie sa za Slovenského štátu dostávali aj Židia, ktorým úradník odmietol vydať potvrdzovací výmer, hoci zo zákona tak bol povinný spraviť.²⁴

ŠTYRI FÁZY KONVERZIE Z ROKU 1938

V medzivojnovom období ECAV nemusela riešiť otázku konverzií Židov. Len malá časť z nich vtedy z osobných dôvodov prestúpila na evanjelickú vieru, napr. ak žili v zmiešanom manželstve. Farári ich po krste ochotne prijali do svojich zborov a ich židovský pôvod už nebol v očiach cirkvi dôležitý. Na rozdiel od Slovenského štátu, kedy bol krst vnímaný ako záchrana, židovskí konvertiti v medzivojnovom období brali túto sviaťosť vážne a zúčastňovali sa aktivít zboru.

Na konci 30. rokov sa v ČSR postupne zhoršovala politická a spoločenská situácia. Republika musela v septembri 1938 na základe mníchovskej dohody odovzdať nacistickému Nemecku pohraničné Sudety. Nasledovala Viedenská arbitráž zo dňa 2. novembra 1938, kedy bolo Maďarsku odstúpené južné Slovensko. ECAV tak stratila všetky zbory na tomto území, čo ako teritoriálne organizovaná cirkev vnímala veľmi citlivo.²⁵ Rastúce separatistické tendencie Slovákov viedli na jeseň roku 1938 k vyhláseniu autonómnej Slovenskej krajiny. Na jej čele stál rímskokatolícky kňaz Jozef Tiso a jeho nacionalistická a kresťanský orientovaná Hlinkova slovenská ľudová strana (HSĽS).

21 Zákon č. 96/1925 Sb. z. a n. o vzájomných poměrech náboženských vyznání ze dne 23. dubna 1925.

22 Ibidem.

23 Yad Vashem Archives v Jeruzaleme (ďalej len YVA), f. M.48 Archives in Slovakia, inv. č. 707, oznámenia o vystúpení zo židovskej náboženskej obce zaslané okresnému úradu v Prešove v rokoch 1938 až 1943.

24 YVA, f. M.48, inv. č. 512, oznámenia pani Margity S. o vystúpení zo židovskej náboženskej obce zo dňa 13. apríla 1942 a 30. septembra 1945.

25 Juraj MAJO — Dagmar KUSENOVÁ, *Náboženský atlas Slovenska*, Bratislava 2015, s. 39.

V tom období si evanjelickí zboroví farári všimli náhly nárast židovských záujemcov o konverziu.²⁶ Hoci v autonómnom Slovensku nebola prijatá žiadna antisemitická legislatíva (s výnimkou odsunu Židov cudzej národnosti na arbitrážne územia), protižidovské nálady v spoločnosti výrazne narástli. Krst ponúkal možnosť, ako sa im vyhnúť. Prirodzene, zboroví farári dobre vedeli, že väčšine týchto Židov v skutočnosti nejde o úprimnú zmenu vyznania, a začali sa obávať, že krst takto stratí na váhe. Podobné problémy riešili aj ostatné kresťanské cirkvi.²⁷

Dňa 9. decembra 1938 preto biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský zareagovali na sťažnosti zo zborov vydaním nových smerníc k prijímaniu inovercov do ECAV. Na základe zákona č. 96/1925 Sb. z. a n. nemohli Židov odmietnuť, no mali plné právo prispôbiť podmienky konverzie novej situácii. Hoci smernice podporujú misijnú činnosť a krsťenie, zároveň varujú pred tým, aby „dôstojnosť aktu neutrpeľa škodu a do cirkvi sa nenahrnuli nežiaduce živly“. Na ich odradenie zaviedli štyri nové podmienky, resp. fázy konverzie: 1. informačnú, 2. prípravnú, 3. krst a 4. prijatie do ECAV a zboru.²⁸

Farár sa najskôr uistil, či sú dôvody žiadateľa o krst úprimné a či bydliskom patrí pod jeho zbor. Ak áno, nasledovala výučba o kresťanstve, modlitbách a pod. Táto prípravná fáza sa síce dala prispôbiť znalostiam uchádzača, no nesmeli trvať kratšie ako šesť mesiacov. Po záverečnom preskúšaní bol záujemca pokrstený (ak už nebol predtým u inej cirkvi) v kostole pred celým zborom, oficiálne sa však stal členom až o šesť týždňov neskôr.²⁹

Len podľa týchto smerníc je náročné určiť, aký bol v tej dobe vzťah ECAV počiatkom prenasledovania Židov. Šesťmesačná prípravná fáza výrazne predĺžila celý proces konverzie, čo sa však dá primárne chápať ako snaha odradiť neúprimných žiadateľov. Smernice sa navyše týkali všetkých inovercov, nielen Židov, a vo výnimočných prípadoch smel farár prípravu skrátiť. V dobe prijatia smerníc navyše slovenským Židom ešte nehrozila smrť, len vnímali rastúci antisemitizmus v spoločnosti. Nikto nemohol v roku 1938 predvídať, ako veľmi sa situácia o pár rokov zmení. Na druhej strane biskupi ani potom smernice nezmiernili. V roku 1938 prestúpilo na evanjelickú vieru 70 Židov. O rok neskôr ich počet stúpil na 132³⁰ a toto číslo sa každým rokom zvyšovalo.

DEFINÍCIA ŽIDA ZA SLOVENSKEHO ŠTÁTU

Po rozpade druhej ČSR a vzniku Slovenského štátu dňa 14. marca 1939 sa situácia slovenských Židov výrazne zhoršila. Vládnuca HSLS postupne prijímala prísne antisemitické nariadenia, ktoré ich postupne vyradili zo všetkých oblastí života. Stovky až

²⁶ M. SOKOLOVÁ, *Postoj evanjelickej a. v. cirkvi*, s. 133.

²⁷ Eduard NIŽŇANSKÝ, *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*, Prešov 1999, s. 207–208.

²⁸ YVA, f. M.48, inv. č. 3209, smernice k prijímaniu inovercov do ECAV zo dňa 9. decembra 1938.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ D. BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 16.

tisíce Židov sa preto rozhodli pre konverziu ku kresťanstvu v nádeji, že ich ochráni pred každodennou diskrimináciou. V štáte oficiálne založenom na kresťanskom princípe, ktorého prezidentom bol rímskokatolícky kňaz, sa krst javil ako prirodzená voľba. Legálne mali podľa zákona č. 96/1925 Sb. z. a n. nárok na zmenu vyznania, ak splnili podmienky zvolenej cirkvi.³¹ Jedinou prekážkou, ako som spomínal vyššie, sa mohlo stať odmietnutie úradu vydať potvrdzujúci výmer. V takých prípadoch boli Židia naďalej vedení ako členovia židovskej obce.³²

Nevyhnutne sa naskytuje otázka, či krst v skutočnosti poskytol Židom ochranu. Odpoveď nájdeme v legislatíve Slovenského štátu. Vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. zo dňa 18. apríla 1939 o obmedzení Židov v slobodných povolaniach predstavilo prvú, prevažne náboženskú definíciu Žida. Okrem príslušnosti k izraelskému vierovyznaniu je zaňho považovaný aj občan, ktorý „po 30. októbri 1918 prestúpil na niektorú kresťanskú vieru“.³³ Táto definícia je mimoriadne prísna, lebo neuznáva ani krsty vykonané po vzniku ČSR.

Dňa 9. septembra 1941 ju nahradilo nariadenie č. 198/1941 Sl. z., tiež známe ako Židovský kódex, ktorý sa primárne opieral o rasový princíp a židovských predkov. Len v jednom bode prvého paragrafu sa spomína náboženstvo: za Žida je považovaný občan, ktorý bol alebo sa stal po 20. apríli 1939 príslušníkom izraelského vierovyznania.³⁴

Za takýchto podmienok sa nezdá, že by konverzia bola pre Židov až taká výhodná. Kým krsty vykonané za Slovenského štátu neboli uznávané, medzivojnových konvertitov zase definovali ich židovskí predkovia. Hoci tzv. medzikonfesný zákon im umožňoval zmenu vyznania, na základe rasovej definície kódexu samotný krst neposkytoval žiadnu legálnu ochranu pred perzekúciou. V očiach štátu totiž ostali Židmi. Konverzia však mohla priniesť aspoň nejaké výhody. Židovský kódex totiž obsahuje aj dôležitý paragraf 255, podľa ktorého mohli Židia požiadať prezidentskú kanceláriu o výnimku z antisemitských nariadení.³⁵ Kódex bližšie nešpecifikuje, na základe čoho ju mohli získať, konverzia však výrazne pomohla.³⁶

Ďalšiu výhodu pre pokrstených Židov znamenal spôsob, akým boli vnímaní vo svojej novej náboženskej komunite. V prípade ECAV krst znamenal záväzný vstup do kresťanskej cirkvi, a tak boli všetci konvertiti bez ohľadu na svoj pôvod považovaní za právoplatných kresťanov. Keď štát neustále poukazoval na ich židovský pôvod a prenasledoval ich, v očiach evanjelikov tak zasahoval do vnútorných záležitostí ECAV a nevážil si sviatosť krstu. Biskupi sa preto snažili konvertitom pomôcť intervenciami u vlády. Týmto dávali najavo, že im ich osud nie je ľahostajný.

31 Zákon č. 96/1925 Sb. z. a n.

32 YVA, f. M.48, inv. č. 512, oznámenia pani Margity S. o vystúpení zo židovskej náboženskej obce zo dňa 13. apríla 1942 a 30. septembra 1945.

33 Vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. zo dňa 18. apríla 1939 o vymedzení pojmu Žid a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach.

34 Nariadenie č. 198/1941 Sl. z. zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov.

35 *Ibidem*.

36 YVA, f. M.48, inv. č. 774, zoznam Židov z Veľkých a Malých Levár s udelenými výnimkami zo dňa 7. augusta 1942.

ECAV V PRVÝCH ROKOCH SLOVENSKEHO ŠTÁTU

Po vzniku Slovenského štátu sa musela ECAV vysporiadať s množstvom problémov: strata maďarských a neskôr aj nemeckých veriacich,³⁷ falošné obvinenia zo strany poslancov a propagandistických médií či cenzúra časopisov.³⁸ Evanjelici sa snažili udržať autonómiu vo svojich cirkevných záležitostiach, za to však štát očakával určitú lojalitu. Viacerí nesúhlasili s fašistickým režimom, samotná cirkev však zaujala neutrálny postoj a snažila sa ho nekritizovať. Prirodzene však nebola názorovo jednotná a aj medzi duchovnými a laikmi sa našli antisemiti, gardisti či arizátori, ktorí svoje názory otvorene prezentovali v evanjelických časopisoch alebo sa biskupom sťažovali na židovských konvertitov.³⁹

Prvý rok sa teda ECAV primárne sústredila na svoj komplikovaný vzťah s novým režimom a k rastúcej perzekúcii slovenských Židov sa nevyjadrovala. Do osobného kontaktu s nimi prichádzali len zboroví farári a krstili ich podľa smerníc z roku 1938. Práve oni si museli ako prví všimnúť, v akej situácii sa nachádzajú pokrstení Židia v ich zboroch. Keďže prvé antisemitské nariadenia neuznávali konverzie po októbri 1918, diskriminácii pre svoj židovský pôvod sa nevyhli ani niektorí dlhoroční členovia ECAV. Nie je však známe, či sa niektorí z farárov na tento problém sťažovali vyššie.

V priebehu rokov 1939 až 1940 boli v Slovenskom štáte prijaté vládne nariadenia, ktoré mali za cieľ postupne vylúčiť Židov z hospodárskeho života arizáciou ich majetkov.⁴⁰ Účasť na arizácii v máji 1940 zvažovala aj ECAV, kedy na základe návrhu poslanca Miloša Vanča biskupi riešili finančné možnosti zakúpiť bývalé židovské nehnuteľnosti pre potreby zborov. Hoci sa rozhodli investovať až 500 tisíc korún, k nákupu nakoniec nedošlo, zrejme pre komplikácie pri zavádzaní arizačných zákonov do praxe.⁴¹

Prvý krát sa začali biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský zaujímať o situáciu konvertitov v roku 1940. Znepokojilo ich nové vládne nariadenie č. 255/1940 Sl. z., ktoré vylúčilo žiakov židovského pôvodu z bežných škôl do židovských. Biskupi boli pohoršení, nie však z nariadenia samotného, ale kvôli jeho dopadu na členov ECAV. Už pokrstené židovské deti alebo tie zo zmiešaných rodín boli totiž takisto nútené odísť z evanjelických náboženských škôl. Generálny biskup V. P. Čobrda preto dňa 8. januára 1941 zaslal na ministerstvo školstva a národnej osvety žiadosť o udelenie výnimky pre takýchto školákov. Obával sa, aký bude mať nútená segregácia vplyv na malé deti, ktoré dovtedy možno ani nevedeli o svojom židovskom pôvode. Odpoveď nedostal.⁴²

O rok neskôr sa biskupi ozvali znova, tentoraz však nie z vlastnej iniciatívy, ale na základe podnetu Odboru pre neizraelitov Ústredne Židov. Tento slovenský *Judenrat*

37 Nemeckí evanjelici sa o separáciu od Slovákov snažili už od júna 1939, samostatná nemecká ECAV však vznikla až o dva roky neskôr.

38 Samuel Š. OSUSKÝ, *Služba národu II*, Liptovský Mikuláš 1947, s. 125.

39 D. BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 17.

40 Ivan KAMENEC, *Po stopách tragédie*, Bratislava 1991, s. 55–62.

41 YVA, f. M.48, inv. č. 3210, korešpondencia medzi biskupmi Vladimírom P. Čobrdom a Samuelom Š. Osuským a poslancom Milošom Vančom z júna 1940.

42 D. BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 17–19.

bol založený v roku 1940 a zastupoval všetkých slovenských Židov. Jeho úlohou bolo zavádzať antisemitské nariadenia do praxe, zároveň sa však snažil pomôcť, ako mohol.⁴³ Odbor pre neizraelitov vznikol pre potreby pokrstených Židov v januári 1941 na nátlak katolíckych biskupov.⁴⁴ Už len existencia takého odboru znamenala, že vláda stále považovala konvertitov za Židov.

Samotný odbor toho veľa nedokázal, a tak sa jeho vedenie obrátilo na predstaviteľov kresťanských cirkví. ECAV žiadali o intervenciu dvakrát: v apríli 1941 pri plánovanom povinnom označovaní Židov a opäť v septembri kvôli vystahovaniu bratislavských Židov do uzavretých štvrtí v iných mestách (ku ktorému nakoniec nedošlo).⁴⁵ Vo svojich žiadostiach detailne rozpisali, ako veľmi obe plánované perzekúcie uškodia pokrsteným Židom.⁴⁶

Biskup V. P. Čobrda v oboch prípadoch ochotne zaslal vláde protestné rezolúcie. Opäť však kritizoval len dopad týchto nariadení na konvertitov, ktorých by sa ako kresťanov nemali týkať, a nie na Židov všeobecne. Na druhej strane to však ani nebolo jeho úlohou, keďže ho kontaktoval práve Odbor pre neizraelitov. Odpoveď sa nedočkal, ale niektorí farári nariadili konvertitom v ich zboroch, aby si pásky zložili aspoň v kostoloch.⁴⁷

Napriek neúspechu boli tieto intervencie ECAV v prospech pokrstených Židov v niečom dobré. Biskupi si totiž začali viac uvedomovať, že niektorí evanjelici môžu mať pre svoj židovský pôvod problémy, a začali si ich viac všímať. Touto pomocou zároveň prilákali viac Židov, ktorí ešte len hľadali vhodnú kresťanskú cirkev.

ŽIDOVSKÝ KÓDEX

Vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov zo dňa 9. septembra 1941, tiež známe ako Židovský kódex, znamenalo obrat v antisemitskej legislatíve Slovenského štátu. Podobne ako nemecké Norimberské zákony zbavil kódex Židov základných ľudských a občianskych práv a spravil z nich občanov druhej kategórie. Prvý paragraf predstavil definíciu Žida založenú na rasovom základe, resp. na židovských predkoch,⁴⁸ a tak boli aj konvertiti ku kresťanskej viere štátom naďalej považovaní za Židov. Vidno to napr. v rôznych zoznamoch spísaných po prijatí kódexu, kde niekedy aj polovica mien má pod vierovyznaním uvedenú kresťanskú vieru.⁴⁹

43 Ješajahu A. JELÍNEK, *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*, Praha 2009, s. 304–305.

44 Jeroným DEKAN, *Právní postavení židů na Slovensku v letech 1939–1945*, Praha 2009, s. 40.

45 I. KAMENEC, *Po stopách*, s. 146–153.

46 YVA, f. M.48, inv. č. 3201, pripomienky odboru pre neizraelitov Ústredne Židov k plánovanému označovaniu Židov zo dňa 16. apríla 1941 a k plánovanému vystahovaniu Židov z Bratislavy zo dňa 8. septembra 1941.

47 R. PORUBÁN, *Evanjelická cirkev*, s. 46–47.

48 Nariadenie č. 198/1941 Sl. z.

49 YVA, f. M.48, inv. č. 763, zoznam Židov v regióne Záhorie zo dňa 3. februára 1944.

Tentoraz sa ECAV ozvala z vlastnej iniciatívy. Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský spísali protestné memorandum, ktoré dňa 14. októbra 1941 zaslali prezidentovi Jozefovi Tisovi a ministrom vnútra Alexandrovi Machovi. Namiesto kritiky samotného kódexu sa však opäť sústredili na negatívny spôsob, akým ovplyvní evanjelikov židovského pôvodu. Biskupi v memorande vysvetlili, že pokrstení Židia sú právoplatní kresťania, a preto by sa na nich nemala vzťahovať definícia z prvého paragrafu. Inak hrozí, že sa zase vrátia do „protikresťanského prostredia“.⁵⁰ Biskupi akoby predpokladali, že všetci konvertiti z posledných rokov do ich cirkvi vstúpili výlučne z duchovných dôvodov. Rovnako ako pri predchádzajúcich sťažnostiach sa ani tentoraz nedočkali odpovede.

Rasovú definíciu Židovského kódexu, ktorá neposkytovala priestor pre nábožen-skú príslušnosť Židov, vnímala ECAV veľmi negatívne. Slovenský štát nielenže neuznával konverzie vykonané (nielen) evanjelickými farármi, ale ešte aj perzekvoval členov ich cirkvi, to jest kresťanov, pre ich židovský pôvod. Inými slovami takto štátna moc zasahovala do vnútorných záležitostí ECAV. Evanjelici, ktorí si vždy vážili svoje autonómne postavenie v krajine, boli prirodzene nespokojní, na druhej strane však nemohli spraviť veľa, aby ho nestratili úplne.

Židovský kódex však zároveň ponúkal aspoň čiastočné riešenie v podobe paragrafu 255, ktorý umožňoval slovenským Židom požiadať o prezidentskú výnimku z jeho nariadení.⁵¹ Hoci kódex nešpecifikoval podmienky na jej získanie, najväčšiu šancu mali odborníci, pokrstení Židia a tí v zmiešaných manželstvách. Výnimka síce neznamenala, že občan prestal byť štátom považovaný za Žida, po jej udelení si však mohol zachovať aspoň časť svojich práv či zamestnanie. Táto ochrana prešla aj na jeho najbližšiu rodinu, teda na manželku a maloleté deti. Zoznamy Židov vytvorené po septembri 1941 už obsahovali aj kolónku na číslo udelenej výnimky.⁵² Všetky žiadosti o výnimku sa posielali prezidentskej kancelárii, ktorá ich následne individuálne posudzovala. Obsahom pripomínali životopis, v ktorom Židia napr. vyzdvihovali svoje proslovenské postoje či konverziu ku kresťanstvu.⁵³

Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský sa od začiatku chopili možnosti, ktorú im ponúkal paragraf 255. Najskôr požiadali prezidentskú kanceláriu o vydanie spoločnej výnimky pre všetkých evanjelikov židovského pôvodu, bolo im však oznámené, že každá žiadosť sa musí podávať individuálne. Biskupi sa tejto podmienke prispôbili a nariadili zborovým farárov, aby im pravidelne zasielali zoznamy nimi pokrstených Židov, ktorí žiadali o výnimku. Generálny biskup V. P. Čobrda sa následne ako hlava ECAV prihovril prezidentskej kancelárii za každého z nich a odporučil kladné vybavenie jeho žiadosti. Zvyčajne vyzdvihoval mravný životný štýl a kresťanské zmýšľanie

50 YVA, f. M.48, inv. č. 3205, memorandum biskupov Vladimíra P. Čobrdu a Samuela Š. Osuského prezidentovi Jozefovi Tisovi zo dňa 14. októbra 1941.

51 Nariadenie č. 198/1941 Sl. z.

52 YVA, f. M.48, inv. č. 774, zoznam Židov z Veľkých a Malých Levár s udelenými výnimkami zo dňa 7. augusta 1942.

53 YVA, f. M.48, inv. č. 3214, žiadosť Andreja I. o udelenie prezidentskej výnimky zo dňa 22. septembra 1942.

a aktivity konvertitu. Mohla to byť napr. návšteva evanjelickej školy či dlhoročná činnosť v zbore.⁵⁴

V tejto pomoci biskup V. P. Čobrda pokračoval až do vypuknutia Slovenského národného povstania (ďalej len SNP) v lete 1944.⁵⁵ Ak bola niečia žiadosť zamietnutá, o čom sa zvyčajne dozvedel od farárov, opäť napísal prezidentskej kancelárii.⁵⁶ Biskupov prístup ešte viac povzbudil slovenských Židov k vstupu do ECAV. Videli totiž, že hoci budú vládou stále považovaní za Židov, po krste sa ich v prípade perzekúcie ochotne zastane druhá najväčšia cirkev v krajine.

Kvôli nedostatku zachovalých prameňov nevieme, koľko slovenských Židov prezidentskú výnimku nakoniec získalo, ani nakoľko bola snaha biskupov pomôcť úspešná.⁵⁷ Mnohí Židia, ktorí sa vyhli prvej vlnе deportácií z roku 1942, však boli zachránení práve vďaka výnimke a ich príslušnosť ku kresťanskej cirkvi je zapísaná v zoznamoch z tej doby.⁵⁸ Časť Židov tak krst naozaj zachránil život. Naopak vláda si vysvetlila tieto, ako aj predchádzajúce intervencie biskupov tak, že evanjelici stoja na strane Židov. ECAV sa tak počas Slovenského štátu opakovane stávala terčom štátnej antisemitskej propagandy, ktorá ju falošne obviňovala zo spolupráce so Židmi proti Slovenskému štátu či z kupčenia s krstami.⁵⁹

FARÁRI KRITIZUJÚCI KRSTENIE ŽIDOV

Podobe ako ostatné kresťanské cirkvi v Slovenskom štáte, ani ECAV nebola jednotná vo svojich názoroch na krstenie Židov. Kým biskupi konverzie vítali, aspoň pokiaľ boli dodržané smernice z roku 1938, niektorí farári mali iné názory. Práve oni ako prví prichádzali do styku so židovskými žiadateľmi o vstup do cirkvi, ktorých museli sprevádzať procesom konverzie.

Častokrát však farári už počas prvej, informačnej fázy zistili, že jedinou motíváciou Židov je snaha vyhnúť sa antisemitským nariadeniam. Namiesto dodržania smerníc žiadali rýchly a nenápadný krst, čo dáva zmysel, najmä v kritickom období deportácií v roku 1942. Z pohľadu farárov si však títo Židia od samotného začiatku nevážili sviatosť krstu a nerešpektovali podmienky cirkvi, do ktorej tak veľmi chceli vstúpiť. Inými slovami, neboli by z nich úprimní kresťania.

Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský preto museli okrem štátnych médií riešiť aj kritiku z vlastných radov. Jedným z takých nespokojencov bol žilinský farár Fedor

54 YVA, f. M.48, inv. č. 3214, listy biskupa Samuela Š. Osuského biskupovi Vladimírovi P. Čobrdovi vo veci zamietnutých žiadostí o prezidentské výnimky z rokov 1942 až 1943.

55 YVA, f. M.48, inv. č. 3211, odporúčania biskupa Vladimíra P. Čobrdu k žiadostiam o prezidentské výnimky zaslané prezidentskej kancelárii v rokoch 1943 až 1944.

56 YVA, f. M.48, inv. č. 3214, listy biskupa Samuela Š. Osuského biskupovi Vladimírovi P. Čobrdovi vo veci zamietnutých žiadostí o prezidentské výnimky z rokov 1942 až 1943.

57 Eduard NIŽŇANSKÝ, *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938–1945*, Banská Bystrica 2006, s. 57.

58 YVA, f. M.48, inv. č. 763, zoznam Židov v regióne Záhorie zo dňa 3. februára 1944.

59 J. A. JELÍNEK, *Dávidova hviezda*, s. 334.

F. Ruppeldt, ktorý vo svojom dlhom liste zo dňa 25. septembra 1941, teda len krátko po prijatí Židovského kódexu, opísal biskupom svoje negatívne skúsenosti so židovskými záujemcami o konverziu. Stažoval sa, že ho žiadajú o nenápadný krst bez prítomnosti členov zboru alebo chcú prestúpiť v inom zbore, kde ich nikto nepozná, hoci podľa bydliska spadali pod zbor žilinský. Hoci z ľudského hľadiska chápal ich motiváciu, z duchovných dôvodov nemohol pripustiť, aby konvertita od začiatku tajil, že sa stal evanjelikom. Kritizoval aj nemenovaných farárov, ktorí údajne ochotne prijímajú Židov za vysoké úplatky. Je však otázne, či sa toto jeho tvrdenie zakladalo na pravde.⁶⁰

Farár F. F. Ruppeldt v liste porovnával situáciu ECAV s rímskokatolíckou cirkvou, ktorá podľa neho Židov takmer neprijíma, a tak celý židovský problém vlastne existuje „hlavne v našej cirkvi“. Podľa neho sa preto niektorí Židia najskôr stávajú evanjelikmi a potom tento status využijú na jednoduchší prestup ku katolíkom. Farári sa tak majú „trápiť s vyučovaním nadarmo a máme iba hanbu“. Ako riešenie navrhol ešte viac sprísniť smernice z roku 1938 a zaviesť vysoký finančný príspevok, ktorý by záujemca musel vopred zaplatiť zboru. V tejto pasáži sa úplne nevyhol negatívnym stereotypným spojeniam Židov s peniazmi. Hoci biskupi vzali jeho návrhy v úvahu, k žiadnej úprave smerníc nedošlo.⁶¹

Len pri pohľade na tento list zo septembra 1941 by sa mohlo zdať, že farár F. F. Ruppeldt nebol Židom veľmi naklonený. Treba však podotknúť, že list napísal v dobe, kedy im ešte nehrozila smrť vo vyhladzovacích táboroch. Navyše išlo o farára, ktorý inak otvorene kritizoval antisemitskú politiku Slovenského štátu, za čo bol v priebehu rokov 1940 až 1944 až trikrát väznený. Aj spomínaný list napísal krátko po prepustení z Ilavy.⁶² Môžeme preto predpokladať, že v ňom jednoducho vyjadroval svoje obavy ako duchovný, ktorému záleží na sviatosti krstu.

Mal však pravdu v tom, že väčšina Židov sa za Slovenského štátu naozaj nedala pokrstiť pre náboženské dôvody, ale v snahe vyhnúť sa perzekúcii. Najmä pred prvou vlnou deportácií, kedy Židom ešte nehrozilo bezprostredné nebezpečenstvo, však niektorí duchovní nepovažovali takúto motiváciu za dostatočne legitímnu. Keďže sa našli aj takí Židia, ktorí z rôznych dôvodov žiadali tajný krst alebo sa pokúsili farára podplatiť, len v ňom „utvrdili“ už existujúce antisemitské predsudky.⁶³

KRSTY POČAS DEPORTÁCIÍ

Antisemitská politika Slovenského štátu vyvrcholila prvým transportom do vyhladzovacích táborov, ktorý opustil Poprad dňa 25. marca 1942 a viezol „na prácu“

60 YVA, f. M.48, inv. č. 3209, list žilinského farára Fedora F. Ruppeldta biskupskému úradu v Bratislave zo dňa 25. septembra 1941.

61 Ibidem.

62 S. Š. OSUSKÝ, *Služba národu II*, s. 159–164.

63 Miloslav ŠTÍTOVSKÝ, *Židia a ich kritické zobrazenie v staršej slovenskej literatúre*, Bratislava 2016, s. 9–48.

prevažne mladé židovské ženy. Zakrátko nasledovali desiatky ďalších zo severných miest Poprad a Žilina, až do ich náhleho zastavenia v októbri toho istého roku.⁶⁴

Deportácie do neznáma vyvolali medzi slovenskými Židmi paniku, a preto čo najrýchlejšie hľadali akúkoľvek možnosť záchranu. Prestup na kresťanskú vieru im mohol ulahčiť získanie prezidentskej výnimky, a tak sa počty pokrstených Židov oproti predchádzajúcim rokom od jari 1942 zniekoľkonásobili. Niekedy im však nepomohol ani krst, ako dokazuje prípad z Banskej Bystrice z jari roku 1942. Keď tunajší evanjelický farár pokrstil naraz desať Židov, hneď pred kostolom ich zatkli gardisti a odviezli.⁶⁵

V tej dobe sa mnoho zborových farárov rozhodlo pokrstiť čo najviac Židov, a tak ich zachrániť. Nekonali tak z povinnosti, ale pretože chceli úprimne pomôcť, či už z ľudských alebo kresťanských dôvodov. K tomuto rozhodnutiu mohli prispieť aj osobné známosti s konkrétnymi Židmi, ktorí potom farárov požiadali o pomoc. Problémom však boli smernice z roku 1938, konkrétne šesťmesačná prípravná fáza. Než by skončila, pre väčšinu by už bolo neskoro.

Niektorí farári preto túto časť smerníc jednoducho ignorovali, hoci takéto konanie bolo v rozpore s nariadeniami biskupov. Výrazne skrátili šesťmesačnú prípravnú fázu alebo sa v krátkej dobe snažili pokrstiť čo najviac Židov. Odvážnejší farári sa dokonca rozhodli pre riskantnejšie falšovanie krstných listov pre Židov, ktorí buď nemali čas podstúpiť oficiálnu konverziu, alebo v ňom potrebovali mať uvedený skorší dátum. Farár Pavel Chorvát zo Slatiny nad Bebravou napr. na jar roku 1942 z vlastnej iniciatívy navštevoval miestnych Židov a ponúkal im vopred pripravené krstné listy.⁶⁶

V takejto komplikovanej situácii sa ocitol aj zborový farár Koloman Dérer zo Senice nad Myjavou, ktorý vždy dodržiaval smernice. Dňa 13. marca 1942 však za ním prišli na faru jeho traja židovskí známi z Bratislavy. Mestom sa šírili poplašné správy o pripravovaných deportáciách, a tak bola bratislavská fara zaplnená stovkami žiadostami o krst. Trojica sa preto rozhodla ísť za K. Dérerom a prosila ho o rýchly krst. Podľa smerníc však farár nemohol hneď krstiť alebo vôbec prijať inovercov z iného (bratislavského) zboru. V snahe pomôcť si však nakoniec „prispôobil“ pravidlá situácii: v priebehu dvoch hodín trojici vysvetlil základy kresťanstva a potom ich pokrstil pred tromi svedkami zo zboru.⁶⁷

Takto farár K. Dérer aspoň čiastočne dodržal smernice a zároveň možno zachránil život trom ľuďom. Tento úctyhodný čin v ňom však okrem hrdosti zanechal aj pocit viny, a tak sa v zozname ním pokrstených Židov zo dňa 30. mája 1942 ku všetkému priznal. Biskupi mu síce pripomenuli smernice, no nepotrestali ho.⁶⁸

Prirodzene, o mnohých porušeníach podmienok sa biskupi v období Slovenského štátu nedozvedeli. Len máloktoľtorý farár by sa im totiž v liste otvorene priznal, že Židom vystavuje falošné krstné listy s vymyslenými dátumami krstov. Na ich nepravosť

64 I. KAMENEC, *Po stopách*, s. 172.

65 D. BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 19.

66 *Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi I. A–L*, Bratislava 2017, s. 35–36.

67 YVA, f. M.48, inv. č. 3215, zoznam Židov pokrstených v cirkevnom zbore Senica nad Myjavou od farára Kolomana Déreera biskupskému úradu v Bratislave zo dňa 30. mája 1942.

68 *Ibidem*.

sa však dalo ľahko prísť porovnaním s matrikou pokrstených, kde sú zapísaní všetci pokrstení členovia daného zboru. Aj tento problém však dokázali niektorí farári, ako napr. Vojtech Schaffarovský z Kyjatíc, obísť. Jeho priateľ s rodinou potrebovali krstné listy spreď roku 1939, aby sa vyhli deportácii. Mali šťastie, lebo farár v matrike pokrstených našiel voľné miesta pod rokom 1938, kde ich všetkých zapísal a vystavil im krstné listy. Celá rodina sa tak zachránila.⁶⁹ Dodatočné úpravy však neboli vždy možné, keďže mená sa do matrik písali chronologicky po rokoch.

Treba tiež podotknúť, že tieto záchranné činy boli väčšinou osobnou iniciatívou niekoľkých jednotlivých farárov. Títo duchovní nereprezentovali celú ECAV, iba sa ocitli pred morálnou dilemou a vybrali si cestu, ktorú sami považovali za správnu. Mnohým z nich preto po vojne udelil pamätník šo'a Jad Vašem v Jeruzaleme ocenenie Spravodliví medzi národmi, presný počet ocenených evanjelických duchovných však nie je známy. K 1. januáru 2020 bolo ocenených celkovo 615 Slovákov.⁷⁰

Porušovaním smerníc sa „previnili“ farári nielenže dostali do rozporu s oficiálnou politikou prijímania inovercov do ECAV, ale za falšovanie krstných listov im mohli hroziť aj legálne postihy. Prípadov takto uväznených duchovných (nielen evanjelikov) bolo pred rokom 1944 málo, no predsa sa stávalo, že sa štátna moc rozhodla zakročiť. Na podozrenie mohla stačiť aj správa v novinách *Gardista* o tom, ako bolo niekde za krátku dobu pokrstených podozrivo priveľa Židov.⁷¹ Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský na tieto obvinenia opakovane reagovali neustálym pripomínaním smerníc z roku 1938. Obávali sa totiž, že konanie „neposlušných“ farárov len zhorší už aj tak komplikované postavenie ECAV v Slovenskom štáte.

Zároveň sa však čoraz viac ozývali aj farári, ktorí s pomocou Židom na úkor cirkvi zásadne nesúhlasili, či už z antisemitských alebo duchovných dôvodov. Keď na jar roku 1942 obvinili oboch biskupov, že pre finančné zisky zaplavili ECAV oportunistickými Židmi, tí museli rýchlo zareagovať. Nemohli dopustiť, aby ich duchovní šírili rovnaké falošné obvinenia ako propagandistické médiá.⁷²

Preto pre istotu na konci apríla 1942 rozoslali do jednotlivých zborov dotazníky o krstení Židov. Jeho prvá časť pripomínala farárom smernice z roku 1938, ktoré musia byť bez výnimky dodržiavané. Potom nasledovali kontrolné otázky o tom, koľkí Židia boli u nich od roku 1938 pokrstení a či vtedy zboru darovali nejaký finančný príspevok. Farári totiž mali zakázané prijímať úplatky, no po oficiálnom vstupe do cirkvi smeli konvertiti darovať zboru finančný príspevok.

Dotazníky žiadne previnenia zo strany zborových farárov nezistili, hoci sa prirodzene dá predpokladať, že tí by sa určite nepriznali napr. k falšovaniu krstných listov. V rokoch 1938 až 1942 pokrstili celkovo 1320 Židov, väčšinou podľa smerníc. Nenašli sa žiadne dôkazy o úplatkoch, hoci po krste niektorí Židia prispeli svojmu zboru.⁷³

69 *Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi II. M–Z*, Bratislava 2018, s. 143–144.

70 *Names and Numbers of Righteous Among the Nations. Per Country & Ethnic Origin, as of January 1, 2020*, [online], in: <https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html> [cit. 4. 7. 2021].

71 Eduard NIŽŇANSKÝ (ed.), *Holokaust na Slovensku 7. Dokumenty*, Zvolen 2005, s. 57–59.

72 D. BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 21–23.

73 *Ibidem*, s. 21–23.

PASTIERSKY LIST Z MÁJA 1942

Prvá vlna deportácií slovenských Židov z roku 1942 nakoniec dostala ECAV do pozície, kedy biskupi nemohli ostať dlhšie ticho. Po prvýkrát sa rozhodli vyjadriť k prenasledovaniu Židov všeobecne, nielen v súvislosti s konvertitmi. Zároveň dúfali, že ak cirkev zaujme oficiálne stanovisko, pomôže tým usmerniť a zjednotiť názory farárov aj veriacich.

Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský za týmto účelom spísali Pastiersky list k tzv. „židovskej otázke“, ktorý dňa 20. mája 1942 rozposlali do všetkých zborov. Farári ho podľa inštrukcií prečítali z kazateľníc nasledujúcu nedeľu, teda 31. mája na sviatok Svätej Trojice.⁷⁴ V liste sa spomína prudký nárast židovských záujemcov o vstup do ECAV aj falošné obvinenia z úplatkov, kvôli ktorým bol nedávno rozosielaný dotazník. Hoci biskupi v liste podporovali krsty Židov, zároveň varovali, že konverzie sa nemajú konať unáhlene a „nie z dôvodov čisto ľudských, ale požiadaviek Božích“. Nejde len „o zachránenie telesnej bezpečnosti“, ale treba v prvom rade myslieť na spásu duše, ku ktorej však neúprimným krstom nedôjde. Opäť preto pripomínajú smernice z roku 1938.

Pastiersky list obsahuje aj vety reflektujúce antisemitské stereotypy o tom, ako sa Židia ako krčmári a úžerníci v minulosti prevínili voči slovenskému národu. Napriek týmto „hriechom“ však biskupi zároveň vyzývali na ľudský a kresťanský spôsob riešenia tzv. „židovskej otázky“.⁷⁵ Pastiersky list teda predstavuje zaujímavú kombináciu kritiky prenasledovania slovenských Židov s antisemitskými poznámkami, ktoré skôr vyznievajú, akoby si Židia mohli za svoju situáciu sami. Zvláštne znejú aj vety o „ľudských dôvodoch“, ktoré podľa biskupov na krst nestačia.

Hoci Pastiersky list nebol zverejnený, zakrátko sa dostal do rúk redakcie novín *Gardista*. Propagandistickí novinári ho hneď zneužili na ďalšie očierňovanie ECAV a šírenie falošných správ o tom, ako evanjelici v zboroch údajne nesúhlasia s jeho obsahom, ani s prijímaním Židov do cirkvi. Ich cieľom bolo zdiskreditovať biskupov v očiach veriacich.⁷⁶

Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský si uvedomili, aký zmätok môžu v cirkvi vyvolať takéto články. Už dňa 6. júla 1942 preto rozoslali do zborov obežníky, aby zistili skutočné názory medzi veriacimi. Je otázne, nakoľko boli farári pri ich vyplňaní úprimní, na druhej strane však zrejme nemali veľa dôvodov biskupom klamať. Reakcie na Pastiersky list boli údajne prevažne pozitívne a veriaci chválili jeho obsah aj odvahu biskupov k jeho napísaniu. Mnohí boli údajne spokojní, že sa ECAV konečne jasne vyjadrila k perzekúcii Židov v Slovenskom štáte a odsúdila ju. Antisemitsky ladené časti listu nespomínali.⁷⁷ Hoci Pastiersky list nijako situáciu perzekvovaných Židov neulahčil, ECAV ním dala pomerne otvorene najavo, že s politikou Slovenského štátu nesúhlasí. Vo svetle stále prebiehajúcich deportácií list pravdepodobne povzbudil ďalších Židov, aby si ku konverzii vybrali práve evanjelikov.

⁷⁴ R. PORUBĀN, *Evanjelická cirkev*, s. 51–52.

⁷⁵ S. Š. OSUSKÝ, *Služba národu II*, s. 227–233.

⁷⁶ R. PORUBĀN, *Evanjelická cirkev*, s. 52.

⁷⁷ YVA, f. M.48, inv. č. 3215, správy jednotlivých zborových farárov zaslané biskupskému úradu v Prešove z júla a augusta 1942.

VZŤAH S NEMECKÝMI EVANJELIKMI

V januári 1941 bola v Slovenskom štáte založená samostatná nemecká ECAV na čele s biskupom Johannesom Schererom. Organizačne fungovala podobne ako slovenskí evanjelici, pre nízky počet veriacich (okolo 40 tisíc) však vznikli len tri senioráty v okolí Bratislavy a na Spiši, kde žila početná nemecká menšina.⁷⁸ V rovnakých mestách neraz zároveň pôsobil aj slovenský zbor, do ktorého títo Nemci pôvodne patrili.

Takéto spolunažívanie nebolo vždy ľahké, ako dokazuje aj prípad z roku 1942. Nemecký farár Emerici zo Spišského Podhradia pripravoval na konfirmáciu dvoch mladých evanjelikov židovského pôvodu, Blaženu a Székelyho. S prípravou príležitostne asistoval aj administrátor Michal Kováč zo slovenského zboru v neďalekých Krompachoch. Obaja duchovní medzi sebou udržiavali pomerne priateľské vzťahy.⁷⁹

Predseda nemeckého zboru v Podhradí však na poslednú chvíľu zakázal konfirmáciu oboch mladých pre ich židovský pôvod. Po porade s biskupmi V. P. Čobrdom a S. Š. Osuským bolo rozhodnuté, že náhradná konfirmácia prebehne dňa 19. júla 1942 v krompašskom kostole pod vedením M. Kováča. Farár Emerici súhlasil. O pláne sa však dozvedeli krompašskí Nemci, konkrétne členovia polovojenských jednotiek Freiwillige Schutzstaffel. Ich veliteľ a kantor nemeckého zboru Michal Demko deň pred konfirmáciou vyhnal Blaženu s matkou z mesta. Na druhý deň Nemci opakovane narušili priebeh obrady a nakoniec sa pokúsili Székelyho násilne vyvliecť z kostola. Krompašský nemecký farár odmietol svojich veriacich zastaviť a dokonca sa vyhrážal M. Kováčovi, že ho dá uväzniť v Ilave. Prirodzene, administrátor bol rozhorčený, že krompašskí Nemci takto násilne zasahujú do záležitostí slovenskej cirkvi. Celý prípad neskôr spoločne riešili biskupi V. P. Čobrda a J. Scherer.⁸⁰

Z incidentu z Krompachoch vyplýva, že jednotlivci z radov slovenských a nemeckých duchovných mali medzi sebou dobré vzťahy a spolupracovali, dokonca aj keď sa jednalo o židovských členov ich zborov. Vo všeobecnosti sa však zdá, že vzťahy medzi oboma cirkvami boli veľmi vyostrené, najmä v mestách, kde naraz pôsobili oba národnostne rozdelené zbory.

ECAV V POSLEDNÝCH ROKOCH SLOVENSKEHO ŠTÁTU

Je zaujímavé, že žiaden z v úvode spomínaných historikov sa dosiaľ nevenoval postoju ECAV k perzekúcii Židov v druhej polovici obdobia Slovenského štátu. Ich štúdie končia rokom 1943, kedy sa situácia Židov aj evanjelikov pomerne ustálila. Je možné, že práve toto je dôvod, prečo necítili potrebu pokračovať ďalej. Problémom môže byť aj nedostatok prameňov z tohto obdobia.

Deportácie do vyhladzovacích táborov boli ukončené v októbri roku 1942 a väčšina zostávajúcich Židov sa zachránila práve vďaka výnimkám. V priebehu nasledujúcich

⁷⁸ B. PETRÍK — P. RYBÁR, *Evanjelická encyklopédia*, s. 237–238.

⁷⁹ YVA, f. M.48, inv. č. 3208, správy duchovných zo spišského seniorátu biskupskému úradu v Prešove z júla 1942.

⁸⁰ *Ibidem*.

dvoch rokov sa toho veľa nezmenilo. Zboroví farári pokračovali v krstení, kým biskup V. P. Čobrda sa za novoprijatých konvertitov naďalej prihovárал v prezidentskej kancelárii.⁸¹ Nepribudli ani žiadne nové antisemitské nariadenia, ktoré by ovplyvnili život Židov a ku ktorým by sa ECAV musela vyjadrovať.

Na prelome rokov 1943 a 1944 musela cirkev opäť riešiť obvinenia z vydávania falošných krstných listov. Policajné riaditeľstvo v Bratislave žiadalo biskupa S. Š. Osuského o možnosť nahliadnuť do druhopisov matrík pokrstených zo západného dištriktu, aby si overili pravosť krstných listov Židov, ktoré mali k dispozícii. Biskup však ich žiadosť odmietol s tvrdením, že žiadne druhopisy neexistujú, len originálne matriky v jednotlivých zboroch. Polícia nemala dostatok personálu na navštívenie všetkých zborov, no svojou žiadosťou dala biskupovi najavo, že činnosti evanjelických farárov nedôveruje.⁸²

Nespokojnosť mnohých obyvateľov s fašistickou politikou Slovenského štátu vyvrcholila dňa 29. augusta 1944 vypuknutím SNP. Povstalci dokázali rýchlo obsadiť celé stredné Slovensko, na čo však nacistické Nemecko reagovalo okamžitou inváziou do krajiny. Po dobytí povstaleckého územia sa zvyšky odboja stiahli do hôr a prešli do partizánskej vojny s Nemcami.

Biskup S. Š. Osuský vo svojom povojnovom diele *Služba národu II* z roku 1947⁸³ vypísal zoznam všetkých evanjelikov, ktorí sa nejakým spôsobom zapojili do SNP. Pohľad na funkcie pri menách ukazuje, že v odboji bolo činných mnoho predstaviteľov ECAV od biskupov po farárov a takisto mnoho laikov. Niektorí bojovali ako partizáni v horách, ďalší im pomáhali. Stovky evanjelikov preto na jeseň roku 1944 skončili vo väzení alebo sa museli skrývať. Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský boli zatknutí v októbri.

Osuského zoznam povstalcov málokde obsahuje presný dôvod, prečo boli uvedení evanjelici prenasledovaní, občas sa v ňom však objavuje zmienka o pomoci Židom. Hoci dovtedy ECAV vyjadrovala podporu takmer výlučne pokrsteným Židom, v *Službe národu II* už biskup schvaľuje pomoc všetkým Židom ako príklad odbojovej činnosti.⁸⁴ K tomuto vyjadreniu však treba pristupovať opatrne, keďže sa objavuje až v povojnovom prameni osobnej povahy. Nie je známe, či išlo o postoj biskupa už počas Slovenského štátu, alebo bol skôr ovplyvnený povojnovým vývojom udalostí, najmä vo svetle nových informácií o vyvražďovaní Židov počas šo'a.

V tomto období už nebola žiadna oficiálna pomoc ECAV Židom vrátane krstov možná. Potlačenie SNP znamenalo zrušenie dovtedy udelených výnimiek a obnovu deportácií do vyhladzovacích táborov. Jediným spôsobom, ako sa slovenskí Židia mohli zachrániť, bolo pridať sa k partizánom alebo sa skrýť. Úkryt im poskytli aj niektorí farári na svojich farách či u dôveryhodných členov zboru. Konali z úprimnej

81 YVA, f. M.48, inv. č. 3211, odporúčania biskupov Vladimíra P. Čobrdu a Samuela Š. Osuského k žiadostiam o prezidentské výnimky zaslané prezidentskej kancelárii v rokoch 1943 až 1944.

82 YVA, f. M.48, inv. č. 3212, korešpondencia medzi biskupmi Vladimírom P. Čobrdom a Samuelom Š. Osuským a policajnými riaditeľstvami v Bratislave a Prešove z januára 1944.

83 S. Š. OSUSKÝ, *Služba národu II*, s. 416.

84 Ibidem, s. 350–375.

snahy pomôcť a zachrániť ľudský život, bez ohľadu na riziko a bez inštrukcií od svojich nadriadených, keďže takmer celé vedenie ECAV bolo pre svoju činnosť v SNP prenasledované. Za tieto záchranné akcie mnohí dostali desaťročia po vojne ocenenie Spravodlivý medzi národmi. Ako posledný k nim v roku 2018 pribudol už zosnulý farár Ján Holčík z Banskej Bystrice. Za Slovenského štátu ochotne pokrstil stovky Židov bez dodržania smerníc a po vypuknutí SNP niekoľkých z nich skrýval na svojej fare.⁸⁵

Špecifickú formu pomoci predstavovalo skrývanie židovských detí v dvoch evanjelických sirotincoch. Najstarší sa nachádzal v Modre pod vedením farára Júlia Dérera a druhý v Liptovskom Svätom Mikuláši pod vedením farára Vladimíra Kunu. Obaja po vypuknutí SNP prijímali židovské deti, ktoré priviedli ich rodičia, alebo sami kontaktovali židovské rodiny vo svojom okolí. Deti dostali nové mená a o ich pôvode vedeli len zamestnanci sirotincov. V oficiálnych dokumentoch zborov z tohto obdobia sa, prirodzene, o skrývaných deťoch nič nepíše, a tak neexistuje ani veľa prameňov, z ktorých by bolo možné zistiť viac.⁸⁶

Počet zachránených židovských detí poznáme len zo sirotinca v Modre. V liste zo dňa 11. septembra 1950 správa sirotinca vypísala pre farský úrad v Modre mená všetkých židovských detí, ktoré sa skrývali v ich ústave. Celkovo obsahuje 35 mien s dátumami narodenia a príchodu do sirotinca, z toho jedno dievča prijali až rok po vojne. Viac informácií o ich osude sa však zo zoznamu nedozvieme.⁸⁷ Ak rodičia detí neprežili, obaja farári sa o nich starali aj po vojne. Ich bývalí zverenci žijúci v Izraeli ich neskôr nominovali na ocenenie Spravodliví medzi národmi. Farár V. Kuna ho dostal už v roku 1972, J. Dérer však až posmrtno v roku 1996.⁸⁸

ECAV A ŽIDIA PO SKONČENÍ VOJNY

Podobne ako pri posledných rokoch Slovenského štátu, vyššie spomínaní historici sa vo svojich štúdiách vôbec nevenujú ani povojnovému obdobiu. V čitateľovi tak môže vzniknúť dojem, že dovtedy toľko nápomocní biskupi sa náhle prestali o pokrstených Židov zaujímať, opak je však pravdou. Dokazujú to archívne dokumenty, ktoré však títo historici z nejakého dôvodu vo svojich štúdiách nepoužili.

Územie Slovenska bolo oslobodené v apríli 1945 a následná obnova Československej republiky priniesla mnohým evanjelikom nádej na lepšie postavenie v spoločnosti. Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský sa hneď po prepustení z väzenia opäť ujali vedenia a v prvom rade sa sústredili na stabilizáciu povstaním a okupáciou vyčerpanej cirkvi. Mnohí duchovní aj laici totiž bojovali v odboji a zbory sa ešte stále spamätávali zo záverečných mesiacov vojny.⁸⁹ Do cirkvi sa navyše vrátili maďarskí a neodsunutí

⁸⁵ Roman CUPRIK, *Prekáža mi, keď fašisti vyťahujú Štúra*, SME, 1. 2. 2018, s. 4.

⁸⁶ *Encyklopédia Spravodlivých I*, s. 59–61 a 70–72.

⁸⁷ YVA, f. M.48, inv. č. 3206, zoznam židovských detí umiestnených v rokoch 1942 až 1946 v evanjelickom sirotinci v Modre zo dňa 11. septembra 1950.

⁸⁸ Viď odkaz č. 86.

⁸⁹ Viď Daniela BARANOVÁ — Dezider TÓTH (edd.), *Účast kresťanov v protifašistickom odboji v strednej Európe v rokoch 1933–1945. 1. časť. Materiály z 1. časti medzinárodnej konferencie*,

nemeckí evanjelici.⁹⁰ Pokrstení Židia teda prvé mesiace po skončení vojny neboli prioritou.

Biskup S. Š. Osuský stál na čele západného dištriktu ešte rok a potom pôsobil ako jeho generálny presbyter až do nútenej penzie v roku 1951. V roku 1947 publikoval druhú časť svojich pamätí *Služba národu II*, v ktorom spätne reflektoval pozíciu ECAV v rokoch 1939 až 1945. Zaradil doň aj články, ktoré za vojny nemohol kvôli cenzúre publikovať v evanjelických časopisoch.⁹¹ V roku 1951 odstúpil aj biskup V. P. Čobrda z funkcie generálneho biskupa a riadil len východný dištrikt, kým nebol o dva roky neskôr nútený rezignovať.⁹²

Krátko po skončení vojny sa na Slovensko postupne vracali preživší Židia. Ich počet sa v odbornej literatúre líši, hovorí sa o 15 tisíc až 36 tisíc ľuďoch. Presné číslo nepoznáme, no okolo 80 % slovenských Židov bolo zavraždených.⁹³ Šo'a dodnes predstavuje v judaizme teologický problém, s ktorým sa preživší museli vyrovnáť bezprostredne po vojne. V niektorých samotný zázrak prežitia len upevnil vieru, ďalší ju však navždy stratili, neschopní vysvetliť si toľké utrpenie posledných rokov.⁹⁴ Pre mnohých sa riešením stala asimilácia a oficiálne vystúpenie zo židovskej obce (na základe stále platného zákona č. 96/1925 Sb. z. a n.) alebo emigrácia z republiky.⁹⁵ To však neznamená, že nevyhnutne zabudli na svoj pôvod, len si našli iné, menej nápadné spôsoby, ako sa s ním identifikovať. Na Slovensku bolo hneď po vojne obnovených 43 židovských obcí, pričom tie väčšie organizovali pravidelné bohoslužby či komunitné slávenie sviatkov. Preživší sa týchto aktivít radi zúčastňovali. Našli sa však aj takí, ktorí radšej konvertovali ku kresťanstvu a svoj židovský pôvod skrývali, prípadne sa o náboženské záležitosti vôbec nezaujímal.

Po stabilizácii pomerov sa biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský začali opäť zaujímať, čo sa vlastne stalo so Židmi pokrstenými za Slovenského štátu. Prehľad stratili počas nemeckej okupácie, ktorú mnohí evanjelici strávili v odboji, úkryte či vo väzení. V septembri 1944 navyše začala nová vlna deportácií, tentoraz bez ohľadu na udelené výnimky či krsty, ktorej padla za obeť aj časť konvertitov.

Preto na jeseň 1946 biskupi rozposlali do každého zboru špeciálny dotazník. Farári mali za úlohu poslať im menné zoznamy všetkých Židov, ktorých pokrstili v rokoch 1938 až 1944, teda od prvého výrazného nárastu konvertitov až po vypuknutie SNP, po ktorom už konverzie boli zbytočné. Ak pokrstení Židia prežili, v zozname malo byť zapísané aj to, k akému vierovyznaniu sa po vojne oficiálne hlásia. Odpovede zo zborov prichádzali do konca roku 1946. Cieľ tohto dotazníka je otázný. Na jednej strane by sa mohlo zdať, že biskupi sa zaujímal výlučne o evanjelikoch židovského pôvodu

ktorá sa uskutočnila 24.-25. októbra 2000 v Múzeu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici, Liptovský Mikuláš 2001.

90 D. KUSENDOVÁ, *Historický atlas*, s. 114.

91 P. UHORSKAI — E. TKÁČIKOVÁ, *Evanjelici v dejinách II*, s. 46–47.

92 Eosdem, *Evanjelici v dejinách I*, s. 59.

93 Peter SALNER, *Židia na Slovensku po roku 1945*, Bratislava 2016, s. 41–43.

94 *Ibidem*, s. 47–48.

95 YVA, f. M.48, inv. č. 512, oznámenia pani Margity S. o vystúpení zo židovskej náboženskej obce zo dňa 13. apríla 1942 a 30. septembra 1945.

preto, lebo išlo o najohrozenejších členov ich cirkvi, najmä na konci vojny. V zoznamoch vidno záujem zborových farárov o osudy jednotlivých konvertitov, ale aj o to, či po vojne ostali evanjelikmi. Niektorí farári sa ani netajili tým, že ich hlavným cieľom bola úspešná „misia medzi Židmi“.⁹⁶

Zdá sa teda, že dôležitým cieľom dotazníka bolo zistiť, nakoľko narástli počty evanjelikov za Slovenského štátu. Možno chceli biskupi sami seba uistiť, že aspoň časť Židov sa u nich dala pokrstiť z náboženského presvedčenia a nie len z nutnosti. V zoznamoch totiž nebolo treba uvádzať konvertitov z medzivojnového obdobia, hoci aj tí boli za Slovenského štátu prenasledovaní. Ich motivácia k zmene vyznania však bola „úprimná“ a zrejme sa očakávalo, že v zboroch ostanú aj po vojne.

V rokoch 1938 až 1944 evanjelickí farári podľa zoznamov pokrstili až 2 357 Židov. Počty sa v jednotlivých zboroch líšia od pár stoviek po menej ako desať.⁹⁷ S ich povojnovým osudom je to však komplikovanejšie. V zoznamoch sa pri mnohých menách objavujú slová ako „zavraždený“, „deportovaný“ či „nezvestný“,⁹⁸ ktoré nám veľa nepovedia. Nemusia totiž znamenať, že daný Žid neprežil. Mohol sa jednoducho usadiť v inej časti republiky alebo emigrovať do zahraničia bez toho, aby pred odchodom riešil svoj oficiálny náboženský status. Prirodzene nešlo o prioritu.

Na druhej strane však mávali farári niekedy až prekvapivo dobrý prehľad o tom, kde sa ich preživší konvertiti po vojne nachádzali a čo robili, aj keď sa usadili ďaleko od zboru. V zoznamoch sa tak okrem bydliska objavujú aj informácie o ich povolanií či rodine. Pri niektorých síce nepoznali vierovyznanie, no predpokladali, že ostali evanjelikmi.⁹⁹ Ak by totiž na základe zákona č. 96/1925 Sb. z. a n. vystúpili z ECAV, príslušný okresný úrad bol povinný o tom biskupov informovať. Ako som však už spomenul, je však rovnako pravdepodobné, že títo Židia jednoducho opustili zbor bez toho, aby to oznámili úradom. V dobe, kedy farári písali zoznamy, už ani nemuseli žiť na území ČSR.

Celkovo však farári zistili, že len malá časť z preživších konvertitov ostala členmi ECAV aj po skončení nebezpečenstva. Z nich sa väčšina vrátila do zboru, v ktorom ich za vojny pokrstili, prípadne žili v inom zbore. Farári spokojne konštatovali, že títo konvertiti sa aktívne podieľajú na zborových aktivitách, navštevujú bohoslužby a pod.¹⁰⁰ Pokiaľ však predtým dúfali, že by pokrstení Židia rozšírili rady evanjelikov, po vojne túto nádej stratili. Niektorí farári dokonca v zoznamoch otvorene vyjadrili svoje sklamanie, že sa väčšina ich preživších konvertitov vrátila do židovských obcí. Padli aj návrhy podniknúť medzi nimi misiu, lebo im nevenovali „dost pozornosti po duševno-pastierskej stránke“. Takto by ich určite priviedli naspäť ku

96 YVA, f. M.48, inv. č. 3207, zoznamy Židov pokrstených počas vojny v jednotlivých cirkevných zboroch z novembra až decembra 1946.

97 YVA, f. M.48, inv. č. 3207, počty Židov pokrstených v jednotlivých cirkevných zboroch počas vojny.

98 YVA, f. M.48, inv. č. 3207, zoznam Židov pokrstených počas vojny v cirkevnom zbore v Šalgove zo dňa 20. decembra 1946.

99 YVA, f. M.48, inv. č. 3207, zoznam Židov pokrstených počas vojny v cirkevnom zbore vo Zvolene zo dňa 24. decembra 1946.

100 Ibidem, s. 1–14.

kresťanstvu.¹⁰¹ Hoci k žiadnej misii nakoniec nedošlo, tieto slová nám prezrádzajú, že časť farárov vnímala krštenie Židov nie (len) ako záchranu, ale skôr náboženskú misiu.

* * *

Príklad ECAV nám ukazuje rôznorodosť prístupov obyvateľov Slovenského štátu k prenasledovaniu slovenských Židov. Kým niektorí boli ochotní riskovať vlastné životy, aby zachránili čo najviac Židov, ďalší poskytnutie podobnej pomoci odmietali. Samotná ECAV sa síce snažila pomôcť, no zameriavala sa takmer výlučne na už pokrstených Židov. Tí preto mali aspoň nejakú nádej, že sa ich biskupi v prípade problémov zastanú.

Na druhej strane sa Židia, ktorí o krst ešte len žiadali, hneď na začiatku stretli s neľahkými podmienkami, ktoré museli pre vstup do ECAV splniť. Než skončila minimálne polročná výučba o náboženstve, pre niektorých už mohlo byť na záchranu neskoro. Všetko však záviselo od jednotlivých farárov. Niektorí túto lehotu ochotne výrazne skrátili a porušili tak podmienky dané biskupmi, ďalší však „neúprimných“ židovských žiadateľov rovno odmietali. Tu treba spomenúť, že takýto farár nemusel byť nutne antisemita, ale konal tak z duchovných dôvodov.¹⁰² Na základe dostupných prameňov nie je isté, ktorá názorová skupina medzi evanjelickými farármi prevažovala. V štúdiu som z každej uviedol niekoľko príkladov, táto časť však vyžaduje hlbší výskum.

Na základe vyššie uvedených skutočností si dovoľujem tvrdiť, že ECAV sa nedá považovať výlučne za záchrancu Židov, ako tvrdia doteraz publikované štúdie. Hoci biskupi opakovane inervovali u slovenskej vlády, primárne tak robili pre tých Židov, ktorí už boli členmi ECAV. Keďže tí boli po konverzii považovaní za právoplatných kresťanov bez ohľadu na svoj židovský pôvod, je otáznne, nakoľko biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský túto pomoc vôbec vnímali ako pomoc Židom. Tento ich pohľad sa navyše líšil od štátu, ktorý aj konvertitov stále považoval za Židov a napriek protestom biskupov ich perzekvoval.

Hoci som sa v tejto štúdiu primárne venoval postojom evanjelických duchovných k šo'a v Slovenskom štáte, verím, že otvorí cestu ďalším výskumom ohľadom konverzií slovenských Židov. Do budúcnosti by bolo nepochybne zaujímavé napr. porovnať situáciu v ECAV a vo väčšinovej rímskokatolíckej cirkvi, prípadne v menších kresťanských cirkvách. Takisto je možné na túto problematiku nazrieť z pohľadu samotných židovských konvertitov, slovenskej fašistickej vlády či jednotlivých evanjelických farárov. To však už vyžaduje hlbší výskum.

101 YVA, f. M.48, inv. č. 3207, zoznam Židov pokrstených počas vojny v cirkevnom zbore v Zemianskych Kostolnoch zo dňa 29. decembra 1946.

102 Martin LUTHER, *Malý katechizmus*, [online], in: https://ecav.sk/files/user/m_katechizmus.pdf [cit. 4. 7. 2021].

RÉSUMÉ:

The study analyses the attitudes of the Slovak Evangelical Church of the Augsburg Confession to the persecution of the Jews in the Slovak State during the period 1938–1946 and how those attitudes had developed over the years. It challenges some of the previously published studies on this topic, which present the church's representatives mainly as saviours of Slovak Jewry. However, the examined archival documents revealed that the church's position on the so-called "Jewish question" was in fact more complicated. Both Evangelical bishops, Vladimír P. Čobrda and Samuel Š. Osuský, focused almost exclusively on helping those Jews who had already been baptised in their church and were therefore considered to be valid Christians. This help primarily consisted of not very successful governmental lobbying in their favour. Meanwhile, the anti-Semitic policy of the Slovak State was based on "race", thus not acknowledging the said Jews' conversion to Christianity at all. As for the rest of Slovak Jewry, the bishops were either silent or careful not to issue any official statements, except for the Pastoral Letter of May 1942. This can be understood in the context of their own marginalisation as a minority, non-Catholic church in a predominately Catholic country. They were also careful when accepting new Jewish converts, as it was well known that Jews were mostly seeking refuge from the persecution and do not wish to actually change their religion. Therefore, too many insincere conversions would have devalued the sacrament of baptism. On the other hand, several individual pastors willingly performed as many quick or secret baptisms as possible to save Jews, even though it meant going against the bishops' orders. These actions not only repeatedly led to conflicts within the church, but also aggravated its already strained relationship with the fascist Slovak government. The outbreak of the Slovak National Uprising in late August 1944 and the subsequent German occupation meant the end of any official support provided to the Jews by the Church, confining it only in the hands of individual pastors who were still willing and able to help.

Bc. Boris Kořínek je študent dvojodborového magisterského štúdia historických vied a judaistiky na Univerzite Palackého v Olomouci. Venuje sa dejinám 20. storočia so zameraním na holokaust, štát Izrael a druhú svetovú vojnu v strednej a východnej Európe (korinek.boris@gmail.com).